

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شاخصه های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما: سرکار خانم فاطمه خشتامن

محققین:

فاطمه صیدی

مریم گرمی

فاطمه حیدری

مدرسه علمیه الزهراء (س) گیلانغرب

استان کرمانشاه

پاییز ۱۴۰۳

چکیده

خانواده در اسلام به عنوان واحد بنیادی جامعه شناخته می‌شود که در آن افراد با اصول دینی و اخلاقی تربیت می‌شوند تا نقش مؤثری در ساخت جامعه ایفا کنند. این نهاد اجتماعی نه تنها در تأمین نیازهای مادی و معنوی اعضای خود اهمیت دارد، بلکه پایه‌گذار تربیت اجتماعی و سیاسی نسل‌های آینده نیز می‌باشد. هدف از نگارش این پژوهش بررسی شاخصه‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی است تا ویژگی‌هایی که یک خانواده اسلامی باید داشته باشد را در ابعاد اجتماعی و سیاسی تحلیل کند. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به بررسی منابع دینی اسلام شامل قرآن، روایات و کتب معتبر اسلامی پرداخته است تا اصول و معیارهای لازم برای تحقق یک خانواده متعالی از نظر اجتماعی و سیاسی را استخراج کند. در این راستا، به ویژگی‌هایی چون ارتباطات مثبت درون خانواده، آگاهی سیاسی، ترویج فرهنگ عدالت و مسئولیت‌پذیری، و نقش والدین در تربیت نسل‌های آگاه و مسئول پرداخته شده است. نتیجه‌گیری این تحقیق نشان می‌دهد که خانواده متعالی در اسلام باید الگویی از همدلی، عدالت، مسئولیت‌پذیری و مشارکت فعال در امور اجتماعی و سیاسی باشد. همچنین، این پژوهش بر لزوم توجه به تربیت نسل‌هایی با آگاهی اجتماعی و سیاسی در جهت تقویت بنیان‌های یک جامعه اسلامی تأکید می‌کند.

کلید واژگان: خانواده متعالی، شاخصه اجتماعی، شاخصه سیاسی

۱- مقدمه

خانواده، به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی، نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی اعضای خود ایفا می‌کند. در جامعه اسلامی، خانواده نه تنها محل رشد و تربیت معنوی است، بلکه باید الگویی از عدالت، همدلی و مسئولیت‌پذیری باشد. این نهاد اجتماعی به عنوان یک واحد بنیادین در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و سیاسی جامعه اسلامی نیز تأثیرگذار است. خانواده متعالی از دیدگاه اسلامی، خانواده‌ای است که در آن اعضا با پایبندی به اصول دینی، اجتماعی و سیاسی، به تقویت بنیان‌های اجتماعی و سیاسی جامعه کمک می‌کنند. هدف این پژوهش بررسی شاخصه‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام است. در این تحقیق، با استفاده از

منابع اسلامی و تحلیل آموزه‌های دینی، به تبیین ویژگی‌هایی پرداخته خواهد شد که یک خانواده متعالی باید در ابعاد اجتماعی و سیاسی دارا باشد.

مسئله خانواده متعالی و نقش آن در جامعه اسلامی مورد توجه بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. طبق نظریات اسلامی، خانواده باید محیطی باشد که در آن تربیت دینی، اخلاقی و اجتماعی اعضا به طور همزمان صورت گیرد. در این راستا، برخی از محققان مانند مکارم شیرازی (۱۳۸۹) و مطهری (۱۳۸۴) تأکید دارند که خانواده باید به عنوان یک واحد اجتماعی، هم در تربیت فردی و هم در تقویت نظم اجتماعی و سیاسی جامعه نقش مؤثری ایفا کند. از نظر ایشان، خانواده‌ای که در آن اصول اسلامی مانند عدالت، مسئولیت‌پذیری و همدلی حاکم باشد، می‌تواند به جامعه‌ای سالم و پیشرفته کمک کند. در این پژوهش، به تحلیل ویژگی‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از منظر منابع اسلامی پرداخته خواهد شد تا ابعاد مختلف آن در جامعه امروز روشن شود. خانواده به عنوان یکی از اساسی‌ترین نهادهای اجتماعی، نقشی بی‌بدیل در تربیت افراد و تأثیرگذاری بر جامعه دارد. در جهان امروز، با گسترش چالش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، بازتعریف شاخصه‌های خانواده متعالی از منظر اسلامی ضروری است. این پژوهش با هدف تبیین نقش خانواده در پرورش نسل‌هایی آگاه و مسئول، به ارائه راهکارهایی برای تقویت بنیان‌های اجتماعی و سیاسی در جامعه اسلامی می‌پردازد. اهمیت این پژوهش در تأکید بر ارتباط میان اصول اسلامی و نیازهای معاصر جامعه نهفته است. این پژوهش برخلاف پژوهش‌های پیشین که بیشتر به جنبه‌های تربیتی پرداخته‌اند، این تحقیق تأثیرات مستقیم خانواده بر ساختارهای اجتماعی و سیاسی جامعه را با تمرکز بر تطابق با نیازهای روز بررسی می‌کند، به خاطر اهمیت موضوع خانواده متعالی در اسلام، بررسی‌های متعددی در این زمینه انجام شده است. از جمله: ۱- «نقش خانواده در تربیت اجتماعی فرزندان در اسلام» (۱۳۹۷)، نوشته حسن کیانی. ۲- «تحلیل اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام» (۱۳۹۹)، نوشته محمود حسینی. ۳- «خانواده متعالی و تأثیر آن در پیشبرد اهداف اجتماعی و سیاسی» (۱۴۰۰)، نوشته فاطمه موسوی.

این پژوهش در صدد پاسخگویی به این سوال اصلی است که شاخصه‌های اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی بر اساس منابع اسلامی کدامند؟

۲- شاخصه‌های اجتماعی خانواده متعالی

۲-۱ حفظ هویت اسلامی خانواده

خانواده به عنوان مهم‌ترین نهاد اجتماعی در تربیت و انتقال ارزش‌های فرهنگی و دینی، نقش کلیدی در حفظ هویت اسلامی دارد. این هویت به معنای پابندی به اصول و ارزش‌های اسلامی و تطبیق آن‌ها با زندگی روزمره خانوادگی است. در جهانی که تحت تأثیر تغییرات فرهنگی و اجتماعی گسترده قرار گرفته است، خانواده‌ها باید به عنوان حافظان اصلی هویت اسلامی عمل کنند. این هویت با رعایت اصولی مانند عدالت، انصاف، احترام و مسئولیت‌پذیری در محیط خانه تقویت می‌شود.^۱ مطالعات نشان داده‌اند که خانواده‌هایی که به اصول اسلامی پایبند هستند، فرزندانی با هویت قوی‌تر و تمایل بیشتر به عمل به ارزش‌های دینی تربیت می‌کنند. این مسئله از طریق تقویت ارتباطات خانوادگی و ترویج رفتارهای اخلاقی و دینی محقق می‌شود.^۲ تربیت دینی به عنوان یکی از محوری‌ترین وظایف خانواده، شامل آشنایی فرزندان با اصول و مبانی دین و تقویت ایمان در آنان است. این وظیفه شامل آموزش اعتقادات، عبادات، و ارزش‌های اخلاقی در قالبی ساده و کاربردی می‌شود. بر اساس پژوهشی، والدینی که خود رفتار دینی مطلوبی دارند، در تربیت دینی موفق‌تر هستند. الگوی عملی بودن والدین، اصلی‌ترین راه انتقال ارزش‌های دینی به فرزندان است.^۳ یکی از روش‌های مؤثر در تربیت دینی، استفاده از داستان‌های قرآنی و تاریخی است. این داستان‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم ساده و جذاب برای کودکان، ارزش‌های دینی را به شیوه‌ای قابل درک منتقل می‌کنند. همچنین حضور در محیط‌های مذهبی و مشارکت در مراسم دینی، تأثیر بسزایی در تقویت این تربیت دارد.^۴ تربیت اخلاقی و تقوای فردی از دیگر ارکان خانواده متعالی اسلامی است. در این زمینه، والدین وظیفه دارند الگوی مناسبی از رفتارهای اخلاقی مانند صداقت، احترام، و مسئولیت‌پذیری را به فرزندان ارائه دهند. مطالعات نشان داده است که تقوای والدین، تأثیر مستقیمی بر گرایش‌های اخلاقی فرزندان دارد. به عبارتی، رفتار اخلاقی والدین می‌تواند مبنای نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در فرزندان شود.^۵ علاوه بر این، آموزش اصول اخلاقی همچون گذشت، صبر، و مهربانی در محیط خانواده به فرزندان کمک می‌کند تا با چالش‌های اجتماعی بهتر

^۱ سلیمی، نقش خانواده در حفظ هویت دینی، ص ۳۲

^۲ عباسی، ارزش‌های اسلامی در خانواده، ص ۲۷

^۳ نیک‌نژاد، نقش الگو در تربیت دینی، ص ۱۱۵

^۴ میرزایی، روش‌های عملی تربیت دینی، ص ۵۷

^۵ کریمی، اخلاق و تقوا در خانواده، ص ۷۸

کنار بیایند و رفتارهای سازنده‌تری در جامعه از خود نشان دهند. از جمله روش‌های مهم در این زمینه، تبیین عملی مفاهیمی چون عدالت و تعاون در تعاملات روزمره خانواده است.^۱

۲-۲ نقش والدین در پرورش اجتماعی فرزندان

والدین به‌عنوان نخستین و مهم‌ترین مربیان فرزندان، نقشی اساسی در پرورش اجتماعی آن‌ها دارند. خانواده نخستین محیط یادگیری کودک است و اصولی همچون احترام به دیگران، همکاری و همزیستی مسالمت‌آمیز در این محیط به کودکان آموزش داده می‌شود. رفتار و گفتار والدین تأثیر مستقیم در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی فرزندان دارد. والدینی که الگوی رفتارهای اسلامی و اجتماعی مناسب هستند، نقشی اساسی در تربیت فرزندان مسئول و آگاه ایفا می‌کنند.^۲ یکی از مهم‌ترین وظایف والدین، آموزش مهارت‌های اجتماعی به فرزندان است. این مهارت‌ها شامل تعامل مثبت با دیگران، حل تعارض، مدیریت هیجانات و احترام به تنوع‌های اجتماعی می‌شود. در خانواده اسلامی، تأکید بر ادب، رعایت حقوق دیگران و تعاملات صحیح اجتماعی از ارزش‌های اساسی است. آموزش این موارد از طریق شیوه‌های تربیتی اسلامی می‌تواند فرزندان را برای مواجهه با چالش‌های اجتماعی آماده کند.^۳ راهکارهای مؤثر شامل تشویق به مشارکت در فعالیت‌های گروهی، طرح مسائل اخلاقی در قالب داستان‌گویی، و ایجاد فضای گفت‌وگو در خانواده است. این اقدامات به فرزندان کمک می‌کند که نگرش‌های اجتماعی و اخلاقی مناسب را در خود پرورش دهند.^۴ یکی دیگر از وظایف والدین، تربیت فرزندان مسئولیت‌پذیر است. در آموزه‌های اسلامی، تأکید زیادی بر پذیرش مسئولیت و خدمت به دیگران شده است. والدین می‌توانند با واگذاری وظایف کوچک به فرزندان، حس مسئولیت‌پذیری آن‌ها را تقویت کنند. این امر زمینه‌ساز تعهد اجتماعی و مشارکت در امور عمومی خواهد بود.^۵ تشویق به مشارکت در فعالیت‌های خیریه و اجتماعی از دیگر راهکارهاست. والدین می‌توانند با هدایت فرزندان به کمک به نیازمندان و شرکت در برنامه‌های اجتماعی و محیط‌زیستی، روحیه نوع‌دوستی و مسئولیت اجتماعی را در آن‌ها تقویت کنند.^۶

^۱ رحیمی، تربیت اخلاقی در خانواده اسلامی، ص ۴۴

^۲ مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۳۲

^۳ قرآنی، درس‌هایی از قرآن، ص ۸۱

^۴ سبحانی، اخلاق خانواده، ص ۷۴

^۵ جوادی آملی، خانواده و تربیت دینی، ص ۹۹

^۶ طباطبایی، المیزان، ج ۵، ص ۳۶۳

نهایت ضعف در ساختارهای خانوادگی می‌شود^۱، چالش‌های اقتصادی و اجتماعی نیز از موانع جدی در مسیر تشکیل خانواده متعالی به شمار می‌روند. در شرایط اقتصادی دشوار، افراد برای تشکیل خانواده و تعهد به مسئولیت‌های آن با مشکلات زیادی مواجه می‌شوند. مشکلات اقتصادی، از جمله بیکاری، تورم، افزایش هزینه‌های زندگی و مسکن، می‌تواند باعث به تعویق انداختن یا جلوگیری از ازدواج در بسیاری از افراد شود. این مشکلات اقتصادی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه و جوامع اسلامی باعث کاهش توانمندی‌های مالی خانواده‌ها شده و موجب عدم تحقق اهداف اسلامی در تشکیل خانواده می‌شود، مضاف بر این، مشکلات اجتماعی از قبیل ازدواج‌های ناکارآمد، طلاق‌های بالاتر، و کاهش آگاهی‌های فرهنگی نیز از جمله چالش‌های دیگری هستند که بر توانایی افراد برای تشکیل خانواده متعالی تأثیر می‌گذارند. افزایش طلاق‌ها، کاهش ارتباطات مؤثر درون خانواده‌ها، و مشکلات تربیتی فرزندان در خانواده‌های آسیب‌دیده از طلاق، می‌تواند بر روی نسل‌های آینده تأثیر منفی بگذارد و ایجاد خانواده‌های متعالی را دشوار سازد^۲.

نتیجه‌گیری

تشکیل خانواده متعالی در جوامع اسلامی نیازمند توجه ویژه به ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و دینی است. خانواده به‌عنوان رکن اساسی جامعه، نقش حیاتی در شکل‌گیری نسل‌های آگاه، مسئول، و متعهد ایفا می‌کند. در این راستا، خانواده متعالی باید الگویی باشد برای تربیت فرزندانی که به ارزش‌ها و اصول اسلامی پایبند بوده و از نظر اخلاقی و اجتماعی رشد کرده‌اند، یکی از مؤلفه‌های اصلی در تشکیل خانواده متعالی، توجه به اصول دینی و اخلاقی است. خانواده باید مکانی باشد که در آن تربیت دینی و اخلاقی فرزندان به‌طور جدی مورد توجه قرار گیرد. تربیت اخلاقی، تقوا و احترام به ارزش‌های دینی از جمله وظایف والدین است که باید در فرآیند رشد و تربیت فرزندان لحاظ شود. همچنین، والدین باید به‌عنوان الگوهای رفتاری برای فرزندان خود عمل کنند و با آموزش و تقویت مهارت‌های اجتماعی، آن‌ها را برای مواجهه با چالش‌های جامعه آماده کنند، در کنار تربیت دینی، آگاهی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. خانواده‌های متعالی باید فرزندان خود را به ارزش‌های اجتماعی همچون همکاری، همدلی و مسئولیت‌پذیری آگاه کنند. از سوی دیگر، ترویج فرهنگ احترام به حقوق دیگران و توجه به مسائل

^۱ احمدی، تأثیرات فرهنگی غرب بر خانواده‌های اسلامی، ص ۲۳۳

^۲ اکبری، چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در تشکیل خانواده‌های اسلامی، ص ۱۷۲

اجتماعی، از دیگر وظایف والدین به‌شمار می‌رود. در جوامع امروزی، تهدیدات فرهنگی و اجتماعی به‌ویژه از سوی فرهنگ‌های بیگانه و فضای مجازی، می‌تواند بر اصول خانوادگی تأثیر منفی بگذارد. بنابراین، مقابله با این تهدیدات و حفظ هویت فرهنگی و دینی در کنار بهره‌برداری از دستاوردهای علمی و اجتماعی ضروری است، موانع اقتصادی و اجتماعی نیز از دیگر چالش‌های بزرگ در مسیر تشکیل خانواده متعالی هستند. مشکلات اقتصادی، مانند بیکاری، تورم و گرانی مسکن، می‌تواند مانعی برای ازدواج و تشکیل خانواده باشد. از این‌رو، باید تدابیر و سیاست‌هایی اتخاذ شود که از نظر اقتصادی، خانواده‌ها را در این مسیر حمایت کند. در مجموع، تشکیل خانواده متعالی نیازمند همکاری و هم‌افزایی در ابعاد مختلف دینی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است. تنها با توجه به این ابعاد و حل چالش‌ها و موانع موجود می‌توان خانواده‌هایی متعالی تشکیل داد که نقشی مؤثر در پیشرفت و تعالی جامعه اسلامی ایفا کنند.

پیشنهادهات

برای تقویت خانواده‌ها و ایجاد خانواده‌های متعالی در جامعه اسلامی، پیشنهادات زیر می‌تواند مؤثر واقع شود:

۱- سیاست‌های حمایتی برای تقویت خانواده‌ها: دولت و نهادهای اجتماعی باید سیاست‌هایی را اتخاذ کنند که از خانواده‌ها در برابر چالش‌های اقتصادی و اجتماعی حمایت کند. این سیاست‌ها می‌توانند شامل ارائه تسهیلات اقتصادی، مشوق‌های مالی برای ازدواج و حمایت از خانواده‌های کم‌درآمد، تأمین مسکن، و کاهش هزینه‌های تحصیل و بهداشت برای خانواده‌ها باشد.

۲- ارائه برنامه‌های آموزشی برای خانواده‌ها در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی: یکی از راه‌های تقویت خانواده‌ها، ارائه برنامه‌های آموزشی جامع در زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و دینی است.

۳- ترویج الگوهای موفق اسلامی در حوزه خانواده: برای ایجاد و تقویت خانواده‌های متعالی، باید الگوهای موفق اسلامی در زمینه خانواده ترویج شوند

اجرای این پیشنهادات می‌تواند به تقویت بنیاد خانواده در جامعه اسلامی کمک کرده و زمینه‌ساز تشکیل خانواده‌های متعالی با ویژگی‌های اسلامی شود.

منابع

۱. ابن تیمیه، منهاج السنه، ج ۲ .
۲. احمدی، رضا؛ تأثیرات فرهنگی غرب بر خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات اندیشه نو، ۱۴۰۰.
۳. اسدی، محمد؛ تحلیل اجتماعی خانواده در دنیای امروز؛ انتشارات علم و فرهنگ، ۱۳۹۷ .
۴. اکبری، حسن؛ صداقت و شفافیت در سیاست اسلامی؛ فصلنامه علوم سیاسی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.
۵. اکبری، رحیم؛ نقش خانواده در حمایت از سیاست‌های ملی؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸.
۶. اکبری، سارا؛ چالش‌های اقتصادی و اجتماعی در تشکیل خانواده‌های اسلامی؛ مجله روانشناسی و جامعه‌شناسی، شماره ۲۵، ۱۳۹۸.
۷. آقاپور، محمد؛ نقش ارزش‌های اسلامی در سیاست‌گذاری؛ انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۹۸.
۸. پاینده، ابوالقاسم. نهج‌الفصاحه، تهران: انتشارات دنیای کتاب، حدیث ۳۱۵ .
۹. جعفری، سارا؛ فرهنگ‌سازی و مشارکت اجتماعی؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸ .
۱۰. جوادی آملی، عبدالله؛ خانواده و تربیت دینی؛ قم: انتشارات اسراء، چاپ هفتم، ۱۳۹۴ .
۱۱. همان؛ جامعه در قرآن؛ قم: مرکز نشر اسراء، چاپ ششم، ۱۳۹۵ .
۱۲. حسینی، علی؛ تربیت اخلاقی در خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۹ .
۱۳. حسینی، محمود؛ تحلیل اجتماعی و سیاسی خانواده متعالی از دیدگاه اسلام؛ فصلنامه اندیشه اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۴، ۱۳۹۹ .
۱۴. دشتی . محمد. نهج‌البلاغه، ؛ قم: انتشارات مشهور، حکمت ۴۳۷، چاپ دهم، ۱۳۹۰ .
۱۵. همان. خطبه ۳، چاپ دهم، ۱۳۹۰.
۱۶. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن کریم. ۱۴۱۷ .
۱۷. رحیمی، علی؛ «تربیت اخلاقی در خانواده اسلامی»؛ مجله اندیشه دینی، شماره ۱۵، ۱۳۹۷.
۱۸. رضایی، فهیمه؛ خانواده و همبستگی اجتماعی؛ مجله سیاست اجتماعی، شماره ۲۲، ۱۴۰۰ .

۱۹. رضایی، علی؛ عدالت اجتماعی و سیاست‌گذاری در اسلام؛ مجله سیاست اسلامی، شماره ۲۲، ۱۴۰۰.
۲۰. زارعی، فاطمه؛ مشارکت اجتماعی در اسلام؛ فصلنامه مطالعات اجتماعی، شماره ۱۸، ۱۴۰۰.
۲۱. سبحانی، جعفر؛ اخلاق خانواده؛ قم: انتشارات مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ سوم، ۱۳۹۵.
۲۲. سلیمی، احمد؛ «نقش خانواده در حفظ هویت دینی»؛ فصلنامه پژوهش‌های دینی، شماره ۲۸، ۱۳۹۶.
۲۳. سیدحسینی، مریم؛ مسئولیت‌پذیری اجتماعی در اسلام؛ انتشارات حکمت، ۱۳۹۹.
۲۴. طباطبایی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ج ۵، ۱۳۷۴.
۲۵. همان، ج ۱۳ و ج ۱۵، چاپ پنجم، ۱۳۷۹.
۲۶. همان، ج ۲، چاپ بیست‌وسوم، ۱۳۹۰.
۲۷. طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۲، ۱۴۱۱.
۲۸. عباسی، لیل؛ «ارزش‌های اسلامی در خانواده»؛ مجله خانواده و دین، شماره ۱۲، ۱۳۹۷.
۲۹. قرائتی، محسن؛ درس‌هایی از قرآن؛ قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
۳۰. کاظمی، محمد؛ مسئولیت‌پذیری در خانواده‌های اسلامی؛ انتشارات علمی، ۱۳۹۷.
۳۱. کریمی، روح‌الله؛ حقوق بشر و اقلیت‌ها در سیاست اسلامی؛ انتشارات علم و زندگی، ۱۴۰۰.
۳۲. کریمی، فاطمه؛ نقش خانواده در انسجام اجتماعی؛ انتشارات علم و زندگی، ۱۳۹۷.
۳۳. کریمی، محسن؛ «اخلاق و تقوا در خانواده»؛ مجله تربیت اسلامی، شماره ۲۰، ۱۳۹۸.
۳۴. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ قم: دارالحديث، ج ۶، چاپ چهارم، ۱۳۷۴.
۳۵. همان، ج ۶، ۱۴۲۷.
۳۶. کیانی، حسن؛ نقش خانواده در تربیت اجتماعی فرزندان در اسلام؛ تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۷.
۳۷. مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ تهران: انتشارات اسلامی، ج ۱۰۴ و ج ۷۱، چاپ دوم، ۱۳۶۴.

۳۸. محمودی، زهرا؛ عدالت اجتماعی و اصول اسلامی در سیاست؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷.
۳۹. محمودی، صفیه؛ نقش خانواده در تحکیم وحدت اجتماعی؛ انتشارات اندیشه اسلامی، ۱۳۹۸.
۴۰. مصباح یزدی، محمدتقی؛ آموزش فلسفه سیاسی اسلام؛ قم: مؤسسه امام خمینی (ره)، ج ۱، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
۴۱. مطهری، مرتضی؛ اخلاق اسلامی؛ تهران: انتشارات صدرا، چاپ یازدهم، ص ۱۲۷، ۱۳۸۸.
۴۲. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۹.
۴۳. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ تهران: انتشارات صدرا، چاپ بیستم، ۱۳۸۷.
۴۴. همان؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ نوبت چاپ سوم، تهران: صدرا، ۱۳۸۴.
۴۵. مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ جلد ۲۳، نوبت چاپ پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۹.
۴۶. موسوی، فاطمه؛ خانواده متعالی و تأثیر آن در پیشبرد اهداف اجتماعی و سیاسی؛ مجله مطالعات اجتماعی اسلام، دوره ۲۸، شماره ۳، ۱۴۰۰.
۴۷. موسوی، مهدی؛ نقش مسئولیت‌پذیری در پیشرفت جامعه؛ مجله اجتماعی و فرهنگی، شماره ۲۵، ۱۴۰۰.
۴۸. میرزایی، علی؛ نقش فرهنگ در تشکیل خانواده‌های اسلامی؛ مجله علوم اجتماعی، شماره ۱۵، ۱۳۹۹.
۴۹. میرزایی، مریم؛ «روش‌های عملی تربیت دینی»؛ فصلنامه آموزش و دین، شماره ۱۰، ۱۴۰۰.
۵۰. نیک‌نژاد، زهرا؛ «نقش الگو در تربیت دینی»؛ مجله روان‌شناسی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.
۵۱. هاشمی، مریم؛ حقوق اقلیت‌ها و عدالت اجتماعی در اسلام؛ انتشارات صدرا، ۱۳۹۸.
۵۲. همان؛ خانواده و تحقق وحدت در جامعه؛ فصلنامه علوم اجتماعی اسلامی، شماره ۱۸، ۱۳۹۹.